

УДК 82.09

ГЕРМЕНЕВТИЧНА ТЕОРІЯ ФРІДРІХА ДАНІЕЛЯ ЕРНСТА ШЛЯЕРМАХЕРА В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ КОНЦЕПЦІЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ЛІТЕРАТУРНОГО ТВОРУ

Наталія Астрахан

*Житомирський державний університет імені Івана Франка,
вул. В. Бердичівська, 40, м. Житомир, 10008,
e-mail: astakhann@rambler.ru*

Головні положення герменевтичної теорії Фрідріха Даніеля Ернста Шляермахера співвіднесено з сучасними підходами до проблеми інтерпретації літературного твору, яку не перестають сприймати як одну з центральних у проблемному аспекті літературознавства. Ретроспективне виявлення в концепції німецького вченого зв'язків з подальшими методологічними настановами різних літературознавчих шкіл дає можливість намітити можливі вектори нового осмислення ситуації методологічного плюралізму, що характеризує сьогоdnішній етап розвитку науки про літературу.

Ключові слова: інтерпретація, літературний твір, художній текст, автор, читач, методологія літературознавства.

Проблема інтерпретації літературного твору актуальна для всіх напрямів розвитку сучасної науки про літературу – власні варіанти її вирішення пропонували всі літературознавчі школи XIX та XX століття, починаючи зі сформульованого Вільгельм Дільтеєм завдання наблизити особистий досвід читача до досвіду автора, аби максимально точно відчитати сенс, який автор заклав у твір, аж до постструктуралістського прагнення витиснути автора з простору тлумачень, щоб максимально вивільнити одне від одного текст та інтерпретацію. Поняття “інтерпретація” має щільні зв'язки з такими концептуальними понятійними константами літературознавства, як “автор”, “читач”, “художній текст”, “літературний твір”, а з іншого боку – пов'язане з загальнокультурною проблемою “розуміння в найширшому значенні цього слова” [4, с. 27]. На думку Ганса-Георга Гадамера, “розуміння та тлумачення текстів є не лише науковою проблемою, але очевидно належить до всієї сукупності людського досвіду загалом” [2, с. 38]. Цей перетин суто літературознавчої проблематики з загальнокультурною ускладнює розгляд проблеми інтерпретації літературного твору, але водночас надає цій проблемі особливої значущості: інтерпретацію літературного твору сприймають як своєрідну модель процесів розуміння, які усвідомлюють як головну ознаку справжності людського буття.

Внесок філософської герменевтики в переосмислення в літературознавстві проблеми інтерпретації літературного твору сприймають як крок до якісного перетворення наявного нині розмаїття та плюралізму в галузі літературознавчої методології [3; 5] в передумови набуття нової цілісності. Основою цієї цілісності, мета якої – подола-

ти гостро усвідомлювану на цей час обмеженість окремих літературознавчих методів, може стати принципова твороцентричність літературознавчого дослідження, його скерованість передусім на процес інтерпретації літературного твору. У цьому актуалізація герменевтичної теорії німецького філолога, богослова, філософа Фрідріха Даніеля Ернста Шляєрмахера може виявитися плідною. Метою цієї статті є спроба ретроспективно відчитати в Шляєрмахеровій теорії інтерпретації літературного твору як на ростки скерованих у майбутнє літературознавчих теорій, що впливають на розвиток методології літературознавства, так і спільну основу їх виникнення, що може сприяти теоретико-методологічному усвідомленню засад цілісності сукупного літературознавчого досвіду.

Саме Шляєрмахер, продовжуючи ідеї філологічної герменевтики Фрідріха Аста, сформулював широковідомий принцип герменевтичного кола, який відображає структуру розуміння частин та цілого в процесі пізнання: неможливо зрозуміти ціле, не розуміючи частин, але для того, щоб зрозуміти частини, треба мати на увазі розуміння цілого. Відтак, розуміння для Шляєрмахера є принципово незавершуваним процесом, що розгортається циклічно з постійним розширенням наступного кола, з поступовим самопроясненням. У принципі, уявлення про циклічність розуміння сформоване вже в античній риторичі та відоме в патристиці (скажімо, Августин стверджував, що для розуміння Святого Письма необхідно в нього вірити, але для віри є необхідним його розуміння). Шляєрмахер передусім мав на увазі частини та ціле літературного твору, для якого характерна цілісність, що в “граматичному” аспекті передбачає співвіднесення як частини і цілого слова та речення, речення та тексту, а в “психологічному” аспекті погляд на твір як частину цілого душевного життя творця, яке необхідно “відчути”, щоб зрозуміти окремих літературний твір.

Принципове для герменевтичного вчення Шляєрмахера зіставлення граматичної та психологічної інтерпретації містить у собі науковий потенціал, який і на сьогодні не можна вважати повністю вичерпаним. В основі відокремлення граматичної та психологічної інтерпретації, які, з погляду вченого, можуть бути відділені одна від одної лише теоретично, а на практиці їх часто здійснюють паралельно, доповнюючи одну одну, лежить спроба розрізнення мислення та мови як способу дії, трансформації та вираження духовного життя людини. Оскільки мова та мислення невіддільні, неначе дві сторони одного аркушу, й сам процес читання був би неможливий без цієї єдності, вважати одну інтерпретацію підпорядкованою іншій можна лише відповідно до потреб поставленої мети: “психологічна інтерпретація є вищою, коли мову розглядають лише як засіб, завдяки якому людина збирає свої думки; граматична інтерпретація зводиться тоді лише до усунення тимчасових труднощів”; “граматична інтерпретація є вищою, коли мову розглядають постільки, поскільки вона зумовлює мислення окремої людини, а окрема людина лише як місце для мови, її мовлення – лише як те, в чому мова виявляє себе” [8]. На думку Шляєрмахера, граматична та психологічна інтерпретації виявляються рівними, а абсолютне вирішення герменевтичного завдання є тоді, “коли кожную сторону розглянуто окремо так, що розгляд другої не викликає змін у результаті; або коли кожна сторона, розглянута окремо, повністю заміщає іншу” [8].

Стверджуючи рівність обох інтерпретацій, Шляєрмахер все ж таки зауважує, що граматична інтерпретація має передувати психологічній. Він приділяє психологічній інтерпретації особливу увагу, відділяючи від сучасного психологічного тлумачення технічне.

Це відокремлення ґрунтується на розрізненні безпосереднього духовного життя автора, вільного розвитку його думок й “завершеного мисленнєвого комплексу”, в якому все підпорядковується певній меті й взаємно узгоджується відповідно до необхідності її досягнення: “Там, як у потоці – нескінченний, неперервний перехід від однієї думки до іншої, без необхідного зв’язку. Тут, в завершенні мовлення – певна мета, на яку все націлюється, одна думка з необхідністю визначає іншу, й тільки коли мета досягнута, завершується ряд. У першому випадку переважає індивідуальне, суто психологічне, у другому – усвідомлення певного просування до мети, результат навмисний, методичний, технічний. Тому, герменевтичне завдання ... розпадається на *суто психологічне і технічне*” [7, с. 168].

Розрізнення Шляєрмахера іманентно особистісного та його естетично зумовленого перетворення, підпорядкованого завданню створення художнього тексту, вплинуло на розвиток літературознавства у близькому та віддаленому щодо моменту створення реферованої герменевтичної теорії майбутньому. Увага науки про літературу до феномену автора (хай навіть у негативному плані, прикладом чого є постструктуралістське оголошення про смерть автора) та до феномену художнього тексту, який розглядають у найрізноманітніших його аспектах, все з нових та нових точок зору, напевне, не зникне ніколи, хоча відлуння первинних герменевтичних настанов часом не вловлюють у найсучасніших літературознавчих концепціях навіть автори цих концепцій.

За Шляєрмахером, перетворення авторської медитації, яка існує тільки для автора, в сфері його суб’єктивності, у композицію художнього тексту, що існує для інших, об’єктивно, тобто реалізація задуму, вимагає обмеження вихідної внутрішньої свободи суб’єкта творчості, підпорядкування його владі форми: “Тут форма закладена вже у концептуальному задумі. Оскільки вона є чимось таким, що усталилося, то зрозуміло, що автор тією ж мірою є органом форми, як і тип сукупного духовного життя, подібно до того, як з граматичного боку ми розглядаємо його як орган мови” [7, с. 174]. Усталена форма, про яку говорить німецький мислитель, передусім пов’язана з жанровим розвитком та специфікою його розуміння в першій третині XIX століття, коли вже відбувся злам традиційного жанрового мислення, що досяг свого апогею в епоху класицизму. Погляд на художній текст та його автора з точки зору взаємодії, перетину в процесі творення літературного твору розвитку мови, духовного життя людини та мистецьких форм, які походять з самого життя, набуває особливого значення як в межах суто філологічних студій, так і з огляду на загальні закономірності розвитку культури та людини як суб’єкту цього розвитку, тобто в контексті таких важливих сьогодні гуманітарних дисциплін, як культурологія та антропологія. На відміну від Георга Вільгельма Фрідріха Гегеля, який запропонував суто теоретичне, дедуктивне, узгоджене з його ідеалістичною філософією визначення форми в її діалектичному зв’язку зі змістом, Шляєрмахер розглянув форму індуктивно, принагідно намічаючи вектор її дослідження, який надалі зреалізовано в “Історичній поетиці” О. Веселовського: “Жодна шойно винайдена форма не є абсолютно новою. Вона вже десь існує, але тільки не там, де потрібна автору. Або вона лежить в іншій галузі мистецтва. Перетягуючи її в свою, автор, попри новаторство, все ж наслідує те, що вже колись було. Або ж сама форма вже присутня в житті, але лише не використовується в мистецтві” [7, с. 175]. Міркування Шляєрмахера сприймаються як генетично споріднені з майбутніми наста-

новами формальної школи у літературознавстві, римуються з уявленнями формалістів (зокрема, Ю. Тинянова) про динамічну природу літературного жанру.

Розуміння жанрової генези найближчої до автора літературної сфери – того літературного контексту, який міг стати для нього взірцевим, а також ознайомлення з описом життя автора складають, за Шляєрмахером, те “передзнання”, яке необхідне для здійснення розуміння літературного твору як єдності, оцінки цієї єдності як факту життя автора. Далі герменевт має скеровувати погляд на літературний твір – зокрема його стиль, що не може бути виражений понятійно. Німецький вчений розмірковував про власний стиль кожного автора, який виявляє авторську індивідуальність і відсутність якого свідчить про злиття особистості з масою. Споглядання феномену стилю супроводжує весь процес сприйняття твору – від “самобутності композиції та загального членування” до “самобутності вживання мови” [7, с. 162]. Водночас, на думку Шляєрмахера, “неможливо передати самобутність як єдність” “завжди залишається дещо, що не піддається опису, що можна позначити лише як гармонію” [7, с. 166].

З погляду вченого, тлумачення є мистецтвом внаслідок того, що і граматична, і психологічна інтерпретації передбачають конструювання певного визначеного кінцевого з невизначеного нескінченного. Звернімо увагу на слово “конструювання”, написане у праці Шляєрмахера, ще в одному місці є “конструкція”, яке можна зіставити не стільки з поняттям “структура”, скільки з поняттям “модель”: “Завдання, в сутності, завжди в тому, щоб створити герменевтичну конструкцію одним ривком й споглядати ціле в його єдності” [7, с. 119]. Саме герменевтичне завдання є нескінченим, оскільки те, що герменевт намагається зрозуміти в момент мовлення, є нескінченністю минулого і майбутнього. Стосовно граматичної інтерпретації йдеться про нескінченність мови, кожний елемент якої визначають усі інші. У випадку психологічної інтерпретації – нескінченність споглядання індивідуального, характер індивідуального, поєднання в ньому оригінального та всезагального. Якщо тлумачення є мистецтвом, його здійснення не може підпорядковуватися лише певним усталеним правилам, які можуть бути визначені тільки у найзагальнішому вигляді, має характеризуватись як реалізація особливого таланту: “вдале здійснення мистецтва тлумачення ґрунтується на мовному таланті та таланті пізнання окремої людини” [8]. Поняття “мистецтво”, “талант”, що виявляються важливими для Шляєрмахера в контексті розмови про тлумачення як досягнення розуміння, доповнено поняттям натхнення, яке має викликати твір: “Якщо будь-який твір не викликає натхнення, він не має значення для розуміння” [8]. Без натхнення не може бути розуміння твору, з ним пов’язаний дивінаційний (інтуїтивний) метод, необхідність використання якого поряд з компаративним (історичним) обстоє Шляєрмахер.

“Чисто наукове знання ніколи не дає поняття про ціле, а лише про частину, і тому не може претендувати на пізнання істини, й відповідно на науковість у вищому розумінні слова, – коментує герменевтичні ідеї Шляєрмахера О. Вольський. – Щоб наблизитися до істини, треба вийти за межі безпосередньої данності, в певному сенсі визволитися від логіки, що диктує окреме знання, й побачити частину в світлі цілого. Такий перехід є не пояснюваним з суто логічної точки зору, тобто він завжди раціонально парадоксальний, якщо виходити з частини, але закономірний, якщо виходити з цілого. Тому справжня герменевтика завжди пов’язана з науковим прозрінням і є інтуїтивною

наукою” [1, с. 26]. Поєднання об’єктивного та суб’єктивного, раціонально мотивованого та інтуїтивного можна було б пояснити допозитивістським часом створення герменевтики Шляєрмахера. Таке поєднання сприймають сьогодні як актуальне, коли наявне методологічне роздоріжжя визнає рівнозначність та взаємоузгодженість різних літературознавчих шляхів, уникаючи ствердження переваги якогось одного над іншими. Погляд на творчість як вище пізнання, характерний для Шляєрмахера і заактуалізований сьогодні, позбавляється будь-якої іронії тоді, коли мистецтво окреслює нові, ще раціонально не визначені, але вже вгадані мистецьким передчуттям парадигми наукового мислення. У цьому герменевтичне коло регламентує і взаємини між художнім та науковим мисленням, взаємодоповнення та взаємозумовленість яких стають очевидними в контексті великого часу розвитку людської культури.

Отже, можна виділити низку аспектів герменевтичної теорії Шляєрмахера, які підхопили його послідовники та які розвинуті в контексті різноманітних теоретико-літературних студій, але й сьогодні їх сприймають як продуктивні й вони можуть бути актуалізовані на сучасному етапі розвитку літературознавства. (Зазначимо, що наш перелік ніяк не претендує на вичерпну повноту).

1. Співвіднесення граматичної та психологічної інтерпретації як похідне від розрізнення мислення, що є частиною духовного життя людини та її цілокупного життя, й зафіксованого у тексті мовлення, яке є виявленням буття мови. Сам факт такого співвіднесення окреслює художній твір як простір перетину людського буття та буття мови, що стало предметом осмислення в філософській творчості М. Гайдеггера, Г.-Г. Гадамера, П. Рікера, до якої зацікавлено апелює сучасне літературознавство.

2. Увага до художньої мови, її особливостей, зумовлених найрізноманітнішими чинниками: історичними, суб’єктивно-психологічними, власне лінгвістичними тощо. Вихід за межі прагматичного ставлення до мови, дослідження якої дає змогу досягнути прояснити так звані “темні місця” у текстах, що належать до інших епох. Думка, що художню творчість можна розглядати з погляду самореалізації в ній мови, як місце виявлення мови. Такий погляд передував появі особливої уваги філології до проблем поетичної мови, її специфічних характеристик, зумовлених природою художньої творчості, специфікою художнього тексту.

3. Настава на осягнення духовного досвіду автора, на те, щоб зрозуміти ініціатора мовлення ліпше, ніж він сам себе розуміє, усвідомити те, що він сам не усвідомлює, виходячи, як висловився б П. Рікер, за межі “хитрощів безпосередньої свідомості” [6, с. 50]. Звідси походять різні концепції автора, які можуть бути вписані в ті або інші теоретико-літературні та загально-філософські системи координат, а також різні стратегії інтерпретації, скеровані на відчитання в художньому тексті смислів, актуальних для становлення тієї або іншої концепції людини та світу.

4. Дослідження психології творчості, виникнення та розвитку художнього задуму, його трансформації, узгодженої з перетворенням авторської медитації, спонтанно-вольного духовного життя автора в композицію художнього тексту. Сьогоднішні спроби когнітивістики описати ментальні процеси, що закладені в основі художньої творчості, певною мірою відповідають вектору психологічної інтерпретації, визначеному в працях Шляєрмахера.

5. Погляд на художню форму як історично зумовлену, генетично пов’язану з

попереднім розвитком культури, мистецтва, літератури, розуміння залежності митця від результатів цього розвитку, свідомої й неусвідомленої участі суб'єкта творчості у його подальшому розгортанні.

6. Розуміння художнього тексту як надзвичайно складного явища, яке може бути розглянуте з різних поглядів й виступає як відправна точка для будь-якої інтерпретації. Усвідомлення того, що процес інтерпретації є нескінченним.

7. Характеристика діалогічної складової феномену художнього тексту, без наявності якої текст просто не може відбутися. Акцентуація уваги на взаєминах автора та читача (того, хто говорить, та того, хто слухає), наявності обов'язкової розбіжності між ними та можливостях її подолання ("Завдання полягає в тому, щоб точніше осягнути властивості й основи відмінностей між тим, хто говорить, і тим, хто розуміє. А це складно" [7, с. 167]). Окреслення проблеми об'єктивності розуміння, ствердження необхідності уникнути підміни авторського розуміння читацьким, формування у читача здатності "визволитися" від себе.

8. Філологічне формулювання ідеї герменевтичного кола, відповідно до якої саме уявлення про частину та ціле постійно уточнюються, змінюються в процесі інтерпретації, відкриваючи цей процес у нескінченність. У цьому разі ціле – це і літературний твір, на тлі якого мають усвідомлюватися всі елементи його форми та змісту, і всі твори певного автора, в контексті єдності яких частиною є конкретний літературний твір, і вся попередня література, ціле якої може бути використане для точного розуміння і всієї творчості митця, і його окремого твору. Зазначимо, що сучасне уявлення про інтертекстуальність сприймають як продовження розвитку шляєрмахерових ідей на сьогоднішньому етапі еволюції літературознавства.

Можливість об'єднання в межах однієї герменевтичної теорії положень, які надалі стануть підґрунтям для сучасного літературознавчого методологічного розмежування, зумовлена тим, що в центрі цієї теорії опинився феномен літературного твору, сутність і мета якого – виявити процес інтерпретації. Процесуальний характер теоретично досліджуваних явищ (літературного твору та його інтерпретації), як наголосив Шляєрмахер, дає змогу акцентувати моменти рівноваги та балансування між мисленням та мовленням, задумом та його технічним втіленням, раціональним та інтуїтивно-натхненним, між історично зумовленим та індивідуально-оригінальним, між суб'єктивним та об'єктивним, частиною та цілим, автором та читачем, сутність взаємовідносин між якими постійно змінюється відповідно до універсального принципу герменевтичного кола. Відкриваючи процес художнього та наукового пізнання у нескінченність, водночас не втрачаючи конкретності у постанові завдань інтерпретації, Шляєрмахер вибудував актуальну і на сьогодні парадигму літературознавчого мислення, яке має поєднати можливості наукового та художнього осягнення онтологічної загадки людини, віддзеркаленої у феномені літературного твору, що моделює цілісність буття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Вольський А. Л.* Фридрих Шлейєрмахер и его герменевтическая теория / А. Л. Вольский // Ф. Шлейєрмахер. Герменевтика / [перевод с немецкого А. Л. Вольського ; научный редактор Н.О. Гучинская]. – СПб. : "Европейский дом", 2004. – С. 5–40.

2. Гадамер Х.-Г. Истина и метод: Основы философской герменевтики / Х.-Г. Гадамер; [пер. с нем.; общ. ред. и вступ. ст. Б. Н. Бессонова]. – М.: Прогресс, 1988. – 704 с.
3. Касперський Едвард. Література. Теорія. Методологія / Едвард Касперський // Література. Теорія. Методологія [пер. з польськ. С. Яковенка; упорядк. і наук. ред. Д. Уліцької]. – К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2008. – С. 9–37.
4. Квіт Сергій. Виміри філософської герменевтики / Сергій Квіт // Слово і час. – К.: Фенікс, 2007. – № 5. – С. 17–27.
5. Мітосек Зофія. Теорії літературних досліджень / Зофія Мітосек; [пер. з польськ. В. Гуменюк; наук. ред. В. І. Іванюк]. – Сімферополь: Таврія, 2005. – 408 с.
6. Рикёр П. Конфликт интерпретаций. Очерки о герменевтике / П. Рикёр; [пер. с фр. и вступит. ст. И. Вдовиной]. – М.: “КАНОН-пресс-Ц”; “Кучково поле”, 2002. – 624 с. – (Серия “Канон философии”).
7. Шлейермахер Ф. Герменевтика / Ф. Шлейермахер; [перевод с немецкого А. Л. Вольского; научный редактор Н. О. Гучинская]. – СПб.: Европейский дом, 2004. – 242 с.
8. Шлейермахер Ф. Д. Э. Герменевтика / Ф. Д. Э. Шлейермахер. – Режим доступа: <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000840/index.shtml>

Стаття надійшла до редколегії 22.10.2011

Прийнята до друку 02.11.2011

F.D.E. SCHLEIERMACHER'S HERMENEUTICS THEORY IN THE CONTEXT OF THE MODERN CONCEPTS OF THE LITERARY WORK INTERPRETATION

Nataliia Astrakhan

*Zhytomyr Ivan Franko State University,
40, Velyka Berdychivska St., Zhytomyr, 10008,
e-mail: astakhann@rambler.ru*

In the paper the main principles of F. D. E. Schleiermacher's hermeneutics theory correlate with modern approaches to the problem of the literary work interpretation which is still taken as one of the central in the literature study's problem field. Retrospective discovery of connections with further methodological instructions of various literature study schools in the German scholar's conception allows us to outline the possible vectors of qualitatively new comprehension of methodological immorality situation which characterizes the present stage of the science of literature development.

Key words: interpretation, literary work, fictional text, author, reader, methodology of literature study.

ГЕРМЕНЕВТИЧЕСКАЯ ТЕОРИЯ ФРИДРИХА ДАНИЭЛЯ ЭРНСТА ШЛЕЙЕРМАХЕРА В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННЫХ КОНЦЕПЦИЙ ИНТЕРПРЕТАЦИИ ЛИТЕРАТУРНОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ

Наталія Астрахан

*Житомирский государственный университет имени Ивана Франко,
ул. Б. Бердичевская, 40, г. Житомир, 10008,
e-mail: astakhann@rambler.ru*

Главные положения герменевтической теории Фридриха Даниэля Эрнста Шлейермахера соотнесено с современными подходами к проблеме интерпретации литературного произведения, которую не перестают воспринимать как центральную в проблемном аспекте литературоведения. Ретроспективное выявление в концепции немецкого ученого связей с последующими методологическими установками разных литературоведческих школ дает возможность наметить возможные векторы нового осмысления ситуации методологического плюрализма, характерной для сегодняшнего этапа развития науки о литературе.

Ключевые слова: интерпретация, литературное произведение, художественный текст, автор, читатель, методология литературоведения.